

EMLEKBESZÉD

GRÓF TELEKI JÓZSEF

M. ACADEMIAI ELNÖK FELETT.

TARTATOTT

A' M. ACADEMIÁBAN FEBRUÁR 26. 1855.

TOLDY FERENCZ

TITOKNOK ÁLTAL.

PEST.

A' M. NEMZ. ACADEMIA' KÖLTSÉGEIN.

MDCCCLV.

UNIVERSITY OF CHICAGO

PROF. FREDERICK JOZSEF

EMLÉKBESZÉD

GRÓF TELEKI JÓZSEF

M. ACADEMIAI ELNÖK FELETT.

TARTATOTT

A' M. ACADEMIÁBAN FEBRUÁR 26. 1855.

TOLDY FERENCZ

TITOKNOK ÁLTAL.

PEST.

A' M. NEMZ. ACADEMIA' KÖLTSÉGEIN.

MDCCLV.

Fajta: ...

...
...
...

GRÖF TOLDY FERENC

M. ...
...

...
...

A. M. ACADEMIAE FEBRUAR 28. 1833.

TOLDY FERENC

KNY-19-02531

...
...

...

...

Dicséretes szokása az a tudományos testületeknek, Tek. Academia, melly szerint jeles elhúnytjaik' emlékezetét, érdemeiket feltüntető beszédekben ünneplik; 's míg ekkép a' nemes munkásságnak lefizetik a' tartozott hálát, az élőket is hasonló jutalom' kivivására buzdítják. Mert a' nemes kebelnek azon öntudaton kívül, melly a' híven teljesített kötelemmel jár, nem lehet szebb jutalma azon elismerésnél, mellyel az igazságos maradék a már elholtak nevét a' feledéktől megóvni törekszik.

E' szép szokást gyakorolják Önök ma, Uraim, midőn illy tekintélyes számmal gyülekeztek össze azon helyen, hol annyi évekig az élő Elnök körül sereglettek egybe, böles

és baráti vezérlete mellett teljesíteni azon kötelmeket, miket a' törvény és alapítók' akarata rótt reánk: hogy most a' megholt Elnök' szobra előtt lefizessék a' kegyelet és hála' adóját — külső jelekben ugyan, de mellyek zálogául szolgálának a' haza előtt azon mély és szilárd eltökélésnek, hogy e' halálból is, melly gróf Teleki Józsefet az örökségnek jegyzette el, újabb és szent ösztönt merítendének úgy becsülni meg emlékezetét, mikép ő azt mind végig kívánta: *példájának követése által.*

És így fogva fel a' nagy elhúnytának példaadó életét, hozzá fogok, Tekintetes Academia, azon szép, de nehéz tiszthez, mellyre nem szónoki mesterségem' ereje, hanem állásomhoz kapcsolt kötelmem, 's e' mellett azon személyes tisztelet és hála hívott meg, melly megbecsülhetetlen jóságaiért hozzá kötött míg élt, s hozzá fog kötni síromig. Vajha sikerülne a' megholt Elnök' fénye' sugarait olly képbe gyűjtenem, melly, méltó az elhúnythoz, képes legyen bennünk élénken megújítani annak tudatát: mi volt ő, 's mik legyünk mi, hogy hozzá méltón fussuk meg, melly élénkbe szabatott, a pályát.

Ha gróf Teleki József emlékszőnoka hőse' dicsőítésére idegen érdemhez volna kénytelen folyamodni, úgy fényes ősök' emlegetésével kezdeném beszédemet ; a' Mezeseniesi Garázdák' tetteiket nyomoznám az ősrégiségben, kiktől a Szilágyiak származtak, azon Szilágyiak, kiknek egyik érdemes fia, Mihály, Magyarország kormányzója 's a' török elleni harcok' nagy mestere volt; s kiknek egyik dicső leánya, Erzsébet, e' hazának legnagyobb királyát szülte; kiemelném e' vérnek három költő fiát, kik közül Janus Pannonius a' tudományok' ujjaszületése' korának egyik ragyogó csillaga volt; gonddal kísérném e' vérnek elágazásait, míg az a' Széki és a' Teleki Garázdák' összeolvadtával Széki-Teleki néven Mihályban, az Apafi' ministerében, újra országos jelentességre emelkedvén, hosszú sorát nemzette a' méltó fiaknak, kik hadban és békében, egyházban és tudományban, hol Erdélyt, hol Magyarországot, hivatalviselésök, hűségök, tetteik 's munkáik által szolgálták és dicsőítették; elhozogatnám a' Mária Terézia és II. József méltó kedvenceit, I. Teleki Józsefet a koronaört, és Sámuel, az erdélyi főkancellárt,

kiknek mindegyike mint író's könyvtár-alapító tettek halhatatlan érdemeket; megnevezném Ádámot, a' Cid' szerencsés fordítóját, és Domokost a' magyarországi utazás' szerzőjét, Ferenczet a' költőt, 's a' többi író és státusférfi Telekiek közül Lászlót, a' mi II. Józsefünk' atyját, ki olly buzgó szószólója volt a' nemzeti nyelv és tudományosság' ügyének, 's belátásos tervezője azon intézetnek, mellynek tagjai mai nap összegyűltünk, fia' emlékezetének szerető hódolatunk' adójával áldozunk.

De a' mi Józsefünk, tisztelt Academia, idegen dicsőségre nem szorúlt. Ömaga a' születést olly kívánatos fénynek tekintette, melly jobban megvilágosítja az érdemet, de annál kiáltóbban födi fel a' belső nemesség' hiányát és lelketlenséget; olly kölesöntőkének, melyet a' haza, historiai nevű fiaitól hangosan számon kér, mellyet érdemkamatokkal gyümölcsöztetni kell, és gyarapítva átszállítani a' maradékra. Kora ifjusága óta érezte ő e' nemes kötelmet, 's bár hazafiúi lelkű atyja, a' legnemesebb anya, 's a' leggondosabb oktatás és nevelés táplálták azt benne: ömaga is a' legteljesb odaadással igyekezett maga

magát is nevelni és fejleszteni oda, hol kezét szivére téve, egykor mondhassa magának: Méltó örököse voltam őseim' nemességének, becsületes követője példáiknak, öregbitője érdemlett fényöknek. Ehhez képest korán tanult ő, 's jegyzett, és dolgozgatott egyszersemind, azt tartva, hogy olvasásunk csak úgy fogamszik meg lelkünkben, 's válik igaz sajátunkká, ha azt nem egyedül a 'fogékony-ság' szenvedőleges tehetségével vesszük fel magunkba, hanem az idegen ismereteket fontolgatjuk, összehasonlítjuk, megítéljük, és így nyert saját felfogásunk szerint újjá alakítjuk. Még nem választott volt szakot. Atyjától tanulta azt, hogy illyet választani kell ugyan, kivált mióta az emberi ismeretek olly mérhetetlen tömeggé szaporodtak, 's az eszmék' mai birodalma több tartománnyal bír, mint egyes határokkal a' régi; 's hogy egy új Aristoteles ma már a' lehetetlenségek' sorába tartozik: de jókor figyelmessé tétetett azon szoros, léteges összeköttetésre is, melly az ismék és eszmék' e' roppant birodalmának mindenik részeckéje közt van, s hogy minél inkább hatolnak az egyes tudományok a' mélybe, annál szorgosabban kell az öszves tudo-

mánykör' eldarabolásától, 's az ágaknak a' közös gyökértől elválasztásától ovakodunk, mellyből hason joggal állnak elő törzs és ágak, levelek és virágok, gyümölcsgerendezek és magvak. Maga gróf Teleki László illy öszletében fogta fel és tanulmányozta az emberi tudás' fáját, 's ez átkaroló egyetemes tudományszeretetének, melly minden egyes ág és forma felé hason figyelemmel és szeretettel fordult, maradandó emlékét hagyta azon könyvtárban, mellyet ő atyjától örökölt ugyan, de három-, sőt négyszeres kiterjedésre bővítve, eredeti egyoldalúságából kivett, s minden irányban hasonló gonddal ápolt. A kilencz Múzák' e' temploma' tövében születve gróf Teleki József, abban játszadozva szerető atyja' térdei körül, benne nőtt fel és erősödött ifjává ; itt hallgatta atyja' ismételt intéseit, mik szerint az ember annyit ér, a' mennyit tud, és csak annyit tud, a' mennyit átgondolva magáévá tett. Ez atyának köszönte tehát a' tanulás' öndolgozó módját úgy, mint minden oldalu irányát és teljességét.

Tájékozva már a' nagy körben, fejlett ki benne egy és más tudási vidék iránti külön szeretete, 's a' mintegy húsz éves ifju, kinek

nem csak komolyságát, hanem tudományát is könyvek közt megöszült férfiak csodálták, a' választás' utján találta fel magát. Szenvedélye különösen két irány közt volt megoszolva : a' természeti 's a' leghelyesben úgy nevezhető nemzeti tudományok között. Amazok közül a' létegetlen természet' rajza 's az avval szorosán összefüggő vegytan vonta őt. Ő itt nem csak az olvasásnál állapodott meg, hanem a' tapasztalati útra is lépett ; az ásványász' kalapácsával kalandozta be Buda' vidékeit, otthon pedig egy kis vegybontó műhelyt alkotott magának, 's ekkép munkássága a' szabad ég 's e' füstös és gázos konyha közt oszlott meg. Teleki József akkor szikár és gyöngéd alkotásu fiatal ember volt. Köhécselések álltak be, mik a' gondos szülékben aggodalmakat költöttek. Az ásványtani kirándulások, a' vegytani műtételek okoltattak. Az orvosok mindkettőt eltiltották, az anya' szerető kérései véget vetettek e' munkáknak, az atya hivatalt emlegetett, 's a' nemzeti nyelv, irodalom és történet' ügyét kezdte ajánlgatni. Teleki József engedett a' fél kénytelenségnek, 's annál könnyebben, mert ezek 's az első választás' tudományai közt eleitől

fogva már úgy is ingadozott szerelme; most amazoknak jutott az, egészen. A' gyakorlati pálya a' helytartótanácsnál nyílt meg, de a' teljesb kiképzés' ohajtása le nem csillapodott. Hitsorsosai' irányában is voltak kötelmei, 's ki meg volt hivatva egykor nem csak mint államférfiú és tudós a' hazát, hanem egyháza' vallásos és tanügyeit is szolgálni, annak látnia kellett a' külföldet 's ennek intézeteit, megismerni tudósait, kiegészíteni, magasbra hatványozni az itthon nyert tudományos kiképzést. Két év múlva tehát bucsút vett a' hivatalszobától, 's szárnya költ.

Ez 1812-ben történt, 's Teleki akkor huszonkét éves. Két esztendőt Göttingában töltött, a' német tudományosság' akkori emporiumában, hol én tizenöt évvel később még eleven emlékezetét leltem a' magyar előkelő ifjunak, kit az öreg Blumenbach nem kevesebb melegséggel emlegetett, mint Heeren és Saalfeld, 's ki ott az egyetemi élet' vigalmi helyett öszves óráit a' tanteremek, könyvtár és otthoni tanulás és írás közt osztotta meg. Innen meg lőnek járva Németország és Holland' egyetemei, Anglia és Franciaország, Schweiz és felső Olaszország, 's úgy lé-

pett vissza, három évi gyümölcsös távollét után, elébbi hivatalába a' korra csak huszonöt éves, de tudományra, tapasztalásra, érettségre korpárjai felett magasló ifju férfi. Az 1815-dik évvel állandó közhivatalkodása, kevéssel utóbb irói pályája is kezdődék, melly nekünk itt különösb figyelmünket igényli.

Első fellépésére a' Marczibányi-Intézet által nyitott verseny szolgáltatott alkalmat. Hogy e' fellépést egész fontossága szerint ítélhessük meg, szükséges leszen egy pillantást vetnünk nyelvi és tudományos akkori állapotainkra. Azon időben, mellyről szólnom kell, Kazinczy Ferencz kitüzte volt már a' nyelvujtás' zászlaját, Marmontelje és Rochefoucauldja, epistolái és Poetai Berke, Tövisei s Virágai, és Dayka 's Báróczy életeik, tanilag úgy mint gyakorlatilag hirdetvén az új elvet, lángba borították a' magyar irodalmi világot. Az Erdélyi Muzeum e' nyelvforradalmi irány' állandó közlönyévé vált, 's lelkes tanítványok álltak a' mester mellé — senki nem lelkesben és merészebben mint Berzsenyi Dániel, ki új és szokatlan nagyságban ragyogott fel a' költészet' országában. Az elfogúltak, kik sajátságos, és csak képzé-

letőkben létező képét rajzolák magok elé egy szűz nyelvnek; kik az ujításban a magyar nyelv megvesztegetését, az ízlés műveiben annak megrontóit látták: mind szóval, mind sajtó útján vészharangot kongattak. A keszthelyi kör, melly, a különben hála nélkül nem említhető gróf Festetics György vezérlete alatt, tömött ellenzékkép lépett utjokba e lelkes igyekvéseknek, eleinte ugyan csak szóval, magán és köz körökben, utóbb azonban a sajtó útján is az általa szuttongatott, s olly pírító hírre vergődött Mondolattal; melly nem javalandó, de természetes visszahatáskép a Szemere-Kölcseyféle Feleletet idézte elé az új iskola részéről. A két fél közti ellenkezés szenvedélyes gyűlölséggé fajult, mindenik túlment saját elve határin, és — hogy Teleki József szavaival éljek — „szegény nyelvünk keservesen nyögött merész csapásaik alatt; minden pártot nem fogott hazafiak, sőt még a két felek közül is a kevesbbé hevesek rettegve és lelkendezve várták a csata kimenetelét, a dolog bővebb kifejtését, a kérdés vég elhatározását. A győzedelmesnek dühe, akármellyik legyen is az, kerülhetetlen romlással fenyegeti nyelv-

vünket.“ Így a' kor' álláspontján ő, 's e' körvonatok nem voltak tulzottak. Megértem én is még azon időt, midőn a' nyelv' buzgó baráti hol az ujításból, hol a' két tábor' harczaiból magának a' nemzetiségnek vég veszedelmét jósolták, 's különböző álláspontjaik szerint majd az egyik, majd a' másik felekezet' embereire mint a' „hon ellenségeire“ mutatnak. 'S nyelvünk ez idétt valóban kores korát élte. Az ósdiak' írásai, a' régi nyelv' saját szépsége nélkül; támadásaik, tudományos tájékozottság' és helyes nyelvézés' hiában, minden tanulástól meddők voltak: míg az újiskola a' maga jelesbeiben bírt mind kettővel, 's azon felül talentommal és ízléssel is; de folyton ingereltetve és bántva, nem csak éleséget kölesönzött a' polemiától, 's nyugalmat nélkülözve, tanításaiban azon szabatosság' és mérsék' hiányát éreztette, melly egyedül képes illő világosságában tüntetni fel a' tárgyat; hanem talentom, tudomány és ízlés nélküli hívei, kik a' nagyobb számot képezték, aggasztó bátorsággal 's elv- és szabálytalan bánással valódi cháoszt idéztek elő a' nyelvbeli előadásban. Az irodalom' őszinte baráti ösztön-szerű sovárgással kezdének ismét egy köz

tekintélyt ohajtani a' veszélyes zürzavar' megszüntetésére, 's egy több ízben indítványozott, 's a' zöld asztalnál úgy, mint a' sajátban többször tárgyalt tudós társaságot pengetni. De a' szomorú időnek nem volt organuma. A' legnagyobb szükség' e' perczében léptette a' dicső Marczibányi nemzetség életbe azon jutalmazó intézetet, melly academiánknak is közvetlen előzője volt, 's ennek kezelői az elhúnyt nagy alapító' ohajtása — 's ekkor már köz eszmélet — szerint is legégetőbb kérdést: a' *nyelvújításét*, tüzték ki legott tudományos tárgyalásul. Egy más jutalomtétel, az elsővel szoros összefüggésben, egy tökéletes magyar szótár' tervét kívánta. Gróf Teleki József felszólalásra hervült. Dolgozott, de titkon, saját atyjával sem tudatva fáradozásait, mert ez az intézet' elnöke volt. Nem egy egész év volt az időhátár, 's a' huszonhét éves ifju férfi, hivatalos elfoglaltatásai' daczára — akkor már helytartósági titoknok levén — e' rövid idő alatt szerencsésen befejezte mind két munkáját. Az intézet 1819. sept. 13-ikán hozta ítéletét, melly az egyik versenytárgynál őt, a' másikonál hat pályatárs iratai közül egyetér-

tőleg gróf Teleki Józsefnek, természetesen névtelen, munkáit koronázta. Azon könyvek, mellyeket a' váratlan öröm az atyaelnök szemeibe csalt, midőn az általa felbontott levelek fiát vallották a' két mű' szerzőjének, valamint e' nemes atya' fáradozásainak legmagasztosabb jutalmi valának, úgy a' hállás fiu' életének is e' napot legszebbjévé avatták.

A' nyelvújítás' elmélete, tisztelt Academia — mikép az elsőbb terjedelmes munkát röviden nevezhetjük — mind a' tárgy' kifejtését és nyelvtudományunk' akkori állását tekintve, irodalmunk' legnevezeteseb tudományos terméke volt, mind szerzőjére nézve jellemzetes voltánál fogva, figyelmünket különösen megérdemli. Közepette azon izgalmas kornak, midőn kiki e' tárgy körül vagy mint lelkesedett barát, vagy mint szenvedélyes ellenző érzett, gondolkozott és nyilatkozott; midőn féltett nyelvünk' e' valódi életkérdése szinte minden, a' nemzeti lételt a' nemzeti nyelv' szerencsés fejlődésétől felfüggesztő hazafi, személyes és kedélyügynek tekintette azt : illy időben e' tárgyilagossá tiszta felfogás, ez ovatos, de nem kevesebbé

következékes középenjárás, 's e' mérsékkel párosúlt férfias határozottság meglepő és meggyőző volt egyszersmind; a' kiterjedt és beható tudomány pedig, e' philosophiai lélektől áthatott, rendszeres és kimerítő tárgyalás, bármelly veterán tudományi bajnoknak koszorút biztosítandott. Megvolt így e' munkán mind azon vonás, melly gróf Teleki Józsefet későbbi irodalmi ügy, mint birói és államférfiúi munkásságában olly kiválóan jellemzette; meg a' teljes tárgyismeret, az elfogulatlan vizsgálat és szabatos ítélet, melly, midőn elméleti irányban munkálkodik, erős világos meggyőződés-, midőn gyakorlatiban, jellemként nyilatkozik. A' munka korirat, a' mennyiben a' kor' mozgalmi által idéztetett elő; 's ma már, midőn az újítás' kérdését az idő elintézte, elvesztette azon égető érdeket, mellyel a' harc' korában bírt: de nem volt a' dolog' felületén átsíkló, inkább az indulatokra mint meggyőződésre hivatkozó röpirat; sem vitamü, melly az A és I okaikat hányja meg, 's a' maga felekezete' diadalmát kürtöli. A' magyar nyelv', sőt valamennyi mívelt nyelvek' történetéből indulva ki, azokat mint folyton változó, folyton változni

kellő, mert élő, létegzeteket mutatja fel, melyek, épen ez életöknél fogva nem csak új meg új szükségeket éreznek, hanem erővel, sőt visszautasíthatlan belösztönnel is bírnak a' szépnek minden formáit, az igaznak minden világait felvenni, visszatükröztetni. Lévén ez uton a' tétel' alapját, 's tapasztalati uton bizonyítván be, hogy újítani nem csak szabad, de kell: egyedül a' nyelvújítás' törvényeinek kifejtése maradt fenn, mellyek nem egyebek, mint a' nyelvképzés' törvényei: 's e' két nagy tárgy teszi a' munka' fő részeit. Nem azon ösztönszerű tisztelet, mellyel gróf Teleki József iránt egy, művek és tettekben gazdag élet után, mindnyájan viseltetünk, 's különösen én, ki harmincz év óta annyi lekötelező jeleit vettem megbecsülhetetlen kegyének; nem is diesszónoki tisztetem, hanem többszöri, 's külön időkben tett, áttanulmányozásból merített elfogulatlan meggyőződés mondatja velem, tisztelt Academia, hogy e' mű a' maga korában a' legnevezetesb magyar tudományos munka volt; hogy a' nyelv' törvényeit bővebben fejtette ki, mint korában kifejtve voltak: hogy historiai része irodalmukat egy új tudománnyal, a' magyar

nyelv' belső történetével gazdagította, mely azóta is csak új adalékokkal bővítettett, de illy terjedelmesen és kimerítőleg újabban sem tárgyaltatott, 's ehhez képest, és mint saját vizsgálat' eredménye, becsét mind maig fentartotta: bár a' nyelv' rokonságai 's középkori története körül szükségkép hiányos vala, miután a' hasonlító nyelvészet még pályáiban feküdt, a' kézirati irodalom pedig, legnagyobb részében, átvizsgálatlan volt, sőt lappangott. Gyakorlati becsét a' munkának emelte azon vég rész, mely a' nyelvújítás' elvének alkalmazását tárgyalja, azt szabályozza és az ízlés' törvényei szerint mérsékli, a' nélkül mégis, hogy neki a' félénkekkel káros korlátokat vonna; sőt az egésznek bár nyugodt folyamában is a' haladás' emberéül tanúsítva magát, végül biztatólag így inti kortársait: „Ha tehát a' keskeny közép utat eltalálni nem tudjuk, sokkal tanácsosabb merészségünkben néha megbotlanunk, mint a' botlást félénken elkerülni akarván, helyt állanunk.“

Tovább kellett gróf Teleki József első munkájánál időznöm, miután csak kevesen olvastuk azt azon időben, midőn epochalis hatásával szerzője' nevét legott a' hazai írók'

első sorába emelte, 's a' sebesen haladott idő azt, nem maradandó becséből ugyan, de napi érdekéből, igen is, rég kivetköztette. Másikát, melly a' nagy szótár' tervét fejtegeti és rendszerezi, elég fölemlítenem a' Tekintetes Academia előtt, mert mindenikünk ismeri, 's olvasta, midőn ezelőtt huszonnég évvel *annak alapján* készült azon fontos munka előrajza, melly bevégeztetéséhez immár biztató léptekkel közelget.

Illy diadalmas fellépés után nem lehetett, hogy gróf Teleki József' irodalmi munkássága azon férfiak által is igénybe ne vétessék, kik azonegy időben a' Tudományos Gyűjteményt, 's ezzel egy *tudományos* magyar irodalmat alapítottak meg. E' folyóiratot ő nem csak több éven keresztül különféle becses dolgozatokkal gyarapította, mik közt főleg könyvbírálati, a' nyugodt és helyes ítéletnél fogva, tűnnek ki; hanem, a Fejér György és Thaisz András' szerkesztésök' interregnumában, magának a' collegialis szerkesztőségnek is munkás tagja volt. Ez időtájt az irodalomtörténeti, a' törvényes és politikai studiumok mind inkább a' történelem felé vonák figyelmét. Néhány derék kísérlet

jeleli e' fordulatot: Sparta' alkotmánya és törvényei a' Tudományos Gyűjteményben, Eger ostroma, és Első Lajos nápolyi hadviselése az újonnan keletkezett Aurórában: miknek megjelenése után jelentékeny szünet lépett be a' gróf' írói munkásságában.

Annál erélyesben folytak az újuemű készültek. Egész lélekkel a' történelmi tanulmányoknak feküdt. Át lön hatva a' históriának nem csak szépségei, 's az észet és szívet fejtő és művelő, hanem annak a' nyilvános életre is nevelőleg ható ereje által, melly sehol nem olly közvetlenül hasznos, sőt múlhatatlan, mint olly nemzetnél, mellynek öszves társadalmi intézvényeit nem egy szobájába zárt tudós törvényhozó alkotta, mint valamelly philosophiai kézikönyvet; nem egy hivatalos bizottmány szerkesztette, mint valamelly részvényes társaság: hanem — hasonlítva egy élőfához, melly az idők folyamában itt egy száraz ágat hullat el, ott saját erejéből új hajtásokban újul meg, 's a' századok' moha alatt örökzöld ifjusága' dagadó ereivel erősödik és izmosúl — a' történet, azaz a' nemzet' saját élete fejtette elé századok' lefolyása alatt, 's úgy, miképen azt a' nép'

erkölseinek 's világnézetének a' reájok ható világgali surlódásai hozták magokkal, 's mi-kép ez egymásra hatás' módosulásai 's a' korok' változó szükségei változtatták, 's ekkép a' haladó időkkel haladva, koronként bővítettékés megifjították. Igen is, Tekintetes Academia, félre értik azok a' historiának tartalmát úgy, mint érdekét, kik abban csak egy regényes elbeszélés' gyönyörködtető szépségeit, vagy az óságnak kellemes ábrándozásokba ringató félvaló 's félálom fűszerét látnak. Erkölesi tan ez, és politikai egyszerűsmind: az élet' mestere, az igazság' fénye, mint a' régi böles, 's a' világ' ítélő széke, mint egy újabb böles nevezte: tapasztalati morál az egyénnek, gyakorlati államtudomány az országos férfiúnak, s istennek a' világ' keze által működő igazsága az emberiség felett. De a' historia csak úgy teljesíti e' tisztét, ha az eseményeket mint a' szükségesség' és érdek' harczeit, az emberi érzések' 's szenvedélyek' határozó befolyásai alatt, nyomozza. Azért a' részletekben 's az okokban van a' historia: a' puszta események' sora csak csontváz, melly az életterjesztő idegek' s a' munkás izmoknak támoszlopúl szolgál.

Igy fogván fel gróf Teleki József a' historiát, mellynek szellemét az emberiség' történelmében tanulta, a' ezelba vett hatás' tekintetéből a' hazait kelle alakító vizsgálatai' tárgyává tenni; de a' nemzet' öszves élete' képét festeni az addigi előkészületek' elégtelensége miatt későbbi idők' feladatának tartva, egy *szakaszt* választhatott csak, de olyat, mellynek kútfői elég bőven folynak, hogy egy részletes életképet lehessen alkotni; eseményekben gazdagot, a' tanulságért; szereplőkben nagyszerűt, a' nemzeti önérzet' emeléséért. A' választás ekkép csak a' Hunyadiak korára eshetett. Két nagy emberben dicsőült meg a' nemzet ama' félszázad alatt, milyen több a' magyar égen nem ragyogott: Hunyadi János és Hunyadi Mátyásban; mindkettő legteljesb, legpraegnánssabb kifejezése a' magyar jellemnek: az ősinek utolsó 's legmagasztosb viszsugárázata amaz, az újnak minden oldalú 's többé utól nem ért példányképe ez. Húsz évi tanulmányok, az ideje' jobb részét igénybe vevő, nagy felelősséggel járó hivataloktól megszorgogtatott minden szabad órák' érett gyümölcse lön e' nagy kiterjedésű munka, melly

nem csak a' nemzet' világeletét lebbenti föl előttünk, hanem annak minden oldalú nyilatkozásait az állam és jog, az egyház és erkölcsök, a' miveltség és polgári viszonyok' körében. 1843-ban az befejezve állott, mikép t. i. illy munkát befejezni lehet; de maga a' dolgozás alatt gyűltek folyton új források, és csakhamar egy második átdolgozás' szükségét kezdék éreztetni. Azalatt az Erdély' kormányára meghívott férfiú' súlyos állása csak ez újabb szerzemények' tanulmányozását és folytonos levelezések' útján szaporítását engedte. Megjött a' végzetteljes év, melly a' jelent a' múlttól elválasztja, és gróf Teleki József, magas helyzetéről a' magán életbe térvén vissza, mellyet harminczöt év előtt hagyta el, hogy a' királynak és hazának szolgáljon; elővette az ifjuságában tervezett, egész életén által szeretettel ápolt munkát, s annak újbóli keresztül dolgozásában lelte fel élte' végső hat éve' egyedüli vigasztalását, a' köz javulásban utolsó örömeit.

E' nagy műről nincs ezeken túl mit mondanom. Önök azt ismerik, ismerik mint a magyar történelmi tudomány' első rangú művét, mint díszszel megállót a' világiroda-

lom' hasontervü művei közt. Neki abban a' történetnyomozás' 's a' történetalakítás' szerencsés összeolvasztása sikerült; 's míg a' szak' emberét a' történeti ismeretek' gazdagítása és megigazítása, e' terjedelmes és mélybe ható vizsgálat, a' források' bírálatos felhasználása 's a' lépésről lépésre hű számadás minden állítmányról elégíti ki: a' mívelt történetbarát tanulsággal és gyönyörűséggel követi e' nyugalmas, plasticai elbeszélést, melly szintolly távol az eszmétlen realismustól, mint a' történetet az allegoriáig fellen- gítő idealismustól, az eseményeket, embereket és tetteiket úgy terjeszti elő, mikép azok' sora és indokai, külső és belső szükségesség szerint, a' lélektani felfogás előtt megnyilatkoznak. E' felfogás adja meg jellemrajzainak is azon tárgyilagos valóságot és életet, melly nélkül azok szép költői képek lehetnek, de megszűnnek historia lenni.

Ez, Tekintetes Academia, gróf Teleki József, az író. De ő ez academiának elnöke, sőt ennél is több, ő annak egyik alapítója, szerkesztője, életben 's halálban jótevője, és — lelke volt, az intézet ügye neki szívügye, az intézet maga fogadott gyermeke; az ő élete

's az academiáé egy. Hiszen ő azt, még mi-
kor meg nem született, atyjától már örökbe
vette. Mert ki volt az, Tekintetes Academia,
ki az 1790-ki eredménytelen tervezések után
azt melegebben sürgette, erélyesben moz-
gatta, mint gróf Teleki László? Ki ne ismer-
né ennek „Buzgó Esdekléseit,“ ennek acade-
miai tervét? Az ország', sőt a' világ' figyelmét
akkor más érdekek fogták el, de Marczibányi
Istvánban megfogant a' nemes mag', s életbe
lépett — mellyet beszédem' folytában már
említettem — ennek jutalmazó intézete,
előfutnoka az academiának; az academia ki-
csinyben. 'S gróf Teleki László ennek elnöke,
és József egyik koszorúzottja. Az első lépés
megvolt. 1825-ben megzendült Felsőbüki
Nagy Pál' hatalmas szózata; négy nemes
hazafi, akkor még többnyire a' fiatalság' prae-
textájában, a legszentebb lelkesedés' lángjá-
val ama' napot a' nemzet' egyik legnagyobb
és leggyümölcsözőbb napjává avatták —
kell-e megneveznem őket, kiknek neveit
minden magyar hálás kegyelettel tartozik
kebelében megőrizni? -- 'S alig tévé át a'
négy első alapító az academiát az eszmék és
ohajtások' sorából a' valóság' világába: ime

gróf Teleki József sietett testvéreivel együtt atyjok' drága örökségét a' haza' oltárán áldozni fel: e' megbecsülhetetlen könyvtárt, melly nélkül az intézet a' leghathatósb és múlhatatlanabb eszköz' híával volt volna. Egybeállt az országos küldöttség készíteni az intézet' alkotmányát: annak élén is gróf Teleki József állt. Majd megalkottatott ez maga; az igazgatók' bizodalma őt hívta meg ennek kormányára. 'S ő nekünk huszonnéggy éven át elnökünk, jóakarónk, barátunk volt. Szép napok voltak azok, Uraim, midőn mi az ő folytonos jelenléte, közvetlen vezérlete mellett indultunk meg az új, az ismeretlen pályán. Ki mondhatja, hogy őt egyéb, mint a' nemzeti tudományosság' érdeke, a' független meggyőződés' becslése, az engesztelés' közvetítő szelleme vezérlette? Kinek nem világitott kétségeiben tanácsának biztos bölcsesége, kit nem emelt csüggedéseiben biztató derültsége, 's nem vidított buzdító helyeslése? Rendeltetése őt két ízben is távol vezette tőlünk, de a' távolban is ő szerető gonddal örködött a' még zsenge intézet fölött, és semmi nem történt — nem mondom tudtán, de — tanácsán kívül, és sege-

delme nélkül. És áldozni is mikor szűnt meg? Emlékezzünk újra könyvtárunkra, melyet időnként egyes becses ajándékokkal, 1832-ben és 1850-ben egyegy tetemes gyűjteménnyel nevelt; éremtárunkra, melyet ő alapított; a' történettani osztály' érdekeire, mellynek utolsó munkája' jövedelmét adta rendelkezése alá! De jótéteményei életével sem szűntek meg. Ime végrendelete! Ez intézetnek hagyományozta ő örök sajátúl azon nagyszerű munkáját, mellynek kiadása közt ragadtatott el közölünk, hosszú nemes életnek legszebb és legsajátabb gyümölcsét; ennek gazdag könyvtárát, melyet e' munkájához sok éven át, tetemes költséggel szerzett össze; ennek egy huszonnégyezer pengő forintnyi alapítványt a' könyvtár' folytonos gyarapítására, és tizenkét ezeret egy évenként kiadandó drámai jutalomra, mellynek koszorúzandó gyümölcsei a' nemzeti színház' repertoriumának sajátjai legyenek. A' hol a' tettek illy hangosan beszélnek, Tekintetes Academia, ott a' szónok' magasztalásaira szükség ninesen; s a' hála ha néma is, nem kevésbé forró, és hű.

És gróf Teleki József a' királyt és hazát

szolgált mint bíró, mint államférfiú is. Túl, nem mondom a' magán érdeken — az ő tiszta lelkéhez nem fért a' legkissebb szenny — de túl minden kedvezésen és boszún is, igazságos, 's az igazság' meggyőződésében szilárd volt, és kérlelhetetlen. Mint kormányférfiú felvilágosodott, munkás, és birtokában azon szép és gyakran nehéz hűségnek, melly a' királyt és hazát nem választja el soha: 's épen azért, várt legyen reá kegy vagy gáncs, a' körülményekkel soha meg nem alkuvó. Mint egyházfőnök gondos és buzgó, de okosan ovatos ott, hol a' bátorság nem épít, hanem a' birtat is koczkára veti. Mint törvényhozás' tagja, ő, az irodalom' 's a' historia' embere, szükségkép egyszersmind a' haladás embere is, de a' léteges, 's e' természetéhez képest egyszersmind ovakodó, haladásé. Tudta ő melly erősen áll a' százados élőfa, saját földében, mellyet nyesegetni, tisztogatni, mellybe nemes ágakat oltani lehet, sőt kell: de gyökerétől elválasztani a' legveszedelmesebb visszalépés. Végre mind ez állásaiban hazafi volt és magyar; 's bár türelmes és jószágos köz és magán viszonyaiban, de csak az oltárig: 's ezoltár — a' magyarok' istenéé volt.

Gróf Teleki Józsefben az országos férfi 's az író a' legszebb öszhangzásban volt az emberrel. Aristocrata volt, születés, neveltetés 's erkölcei szerint, 's bírta az aristocratia' minden erényeit, de annak vétkei nélkül. Ehhez képest becsületszerető, hiuság nélkül, büszke, kevélység nélkül, nagylelkű, fitogtatás nélkül, szigorú, keménység nélkül. Nyájassága leereszkedés volt ugyan, de jósággal 's az érdem' elismerésével párosúlva. Az embert belértéke szerint méltatta: becsülve a' tehetséget, tisztelve a' munkásságot, 's meghajolva a' hazafi erény előtt, mellyet senki vallásosabban nem gyakorolt, mint ő; 's épen azért hideg volt a' magyarnak olly érdeme iránt, mellynek dicsősége nem a' haza' dicsőségét nevelte egyszersmind. E' mellett gondolkodásában és tetteiben őszinte és valódi: azért magas állása' daczára is egyszerű, 's gyűlölője a' színnek, melly hazugúl jellemet negédel. Végre becsülte a' vagyont, de nem magáért, hanem mint eszközét az áldozatnak, mellyet adósságnak tartott a' haza —, 's a' jótéteménynek, mellyet kötelemnek a' szenvedő emberiség iránt.

Nem festem a' kínokat, Tekintetes Aca-

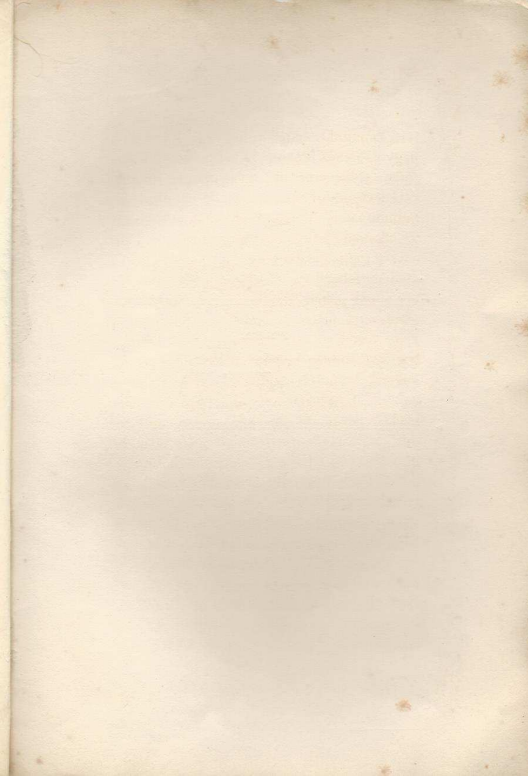
demia, mellyekkel a' legnemesebb embert gyilkos nyavalyája —, nem a' fájdalmakat, mellyekkel az idő, lelkét, borították el. Amazok ellen a' szakadatlan munka nyújtott neki enyhületet, ezek ellen a' remény, hogy a magyar az idők' látogatásai közt is hű maradand magához. E' nemzetnek nehéz, de nemes küldetés méretett ki a' sors által. Neki volt fentartva az europai népek közt azon szerep, hogy e földterületen, mellyet a' természet a' Kárpátok' déli lejtjein egy egésznek jelelt ki, s melly évezreken át különféle, egymással küzdő népek' csatatere volt, *egy egységes* hazát alkosson, melly e' néptöredékeket egy törvény alá foglalva, államot építsen fel, saját intézvényei és saját neve alatt. Ez államnak rendeltetése volt a' kelet' népeit, mik koronként Europa' e' részeibe özönlöttek, vagy magába olvaszsa és polgárosítsa, mint a' kúnokat és besenyőket, vagy hol szenvedve hol győzve eltartóztassa közép Európától, mint a' tatárt és törököt, 's nyugoti szomszédai' míveltségét megója, tőlök ismét visszaveendő, mit küzdéseiben elvesztett, vagy ki nem fejthetett. E' gondviseleti küldetésnek, Uraim, rögtön nem sza-

kadhat vége. Része egy nagy birodalomnak, másokkal együtt fogja azt folytatni : de csak úgy, ha meg nem szűnik lenni, a' mi volt : magyarnak. 'S hogy ez maradjon, tőle függ ; tőle hogy az új egyesületnek tiszteletre méltó tagjává legyen a' nemzetiség' és míveltség' párhuzamos fejlődése által, mellynek olly biztos és szerencsés eszközét nemes és szép nyelvében bírja. Igen is, e' nyelv, horgonya a' magyar míveltségnek : egyesek míveltetheknek csak más nyelven, a' tömeg egyedül a' magáén, 's e' tömegnek, miután felszabadított az ezeréves gyámság alól, míveltetnie kell, hogy ama' rendeltetésének megfelelhessen. Ennek nyelvéhez kötötte tehát az elhúnyt nagy ember végső reményét : 's jaj nekünk, jaj e' népnek, ha reménye hiú, ha bizodalma álom, ha fáradozásai sikeretlenek voltak; jaj e' nép 's e' föld' jövődjének, ha szózata, melly nemes munkáiból, melly sírboltjából szól fel hozzánk, meg nem értetik, 's nagyjaiban hű elszánást nem érlel!

Nem, Tekintetes Academia, e' becsületes munkásság nem maradhat gyümölcsök nélkül. Az nem lehet, hogy azon nagyszerű és gazdag kép, mellyet ő előttünk föllebben-

tett, bennünket hidegen hagyjon, hogy azon nagy és nehéz időkön, miket a' nemzet' öntudata elébe vezetett, ne okúljunk; hogy e' vétkeket ne utáljuk; e' tévedésekből ne tanuljunk; e' nagyságon önérzetünk ne erősödjék. Az nem lehet, hogy azon nemzet, melly ama' félszázad alatt annyi nagyságot, erőt és szellemi felsőbbiséget, az erény és honszeretet' annyi példáit mutata fel, meteórnak legyen a' nemzetek' színhelyén feltüntetve, hogy hirtelen semmiségbe dőljön. E' szobor, melly hidegen, de jelentesen fogja a' bár mikor is korán elvesztettnek kegyes vonásait emlékezetünkben megújítani, ujítsa meg azon lélekét is, melly az elhúnytat nemesítette míg élt, 's nemesítendi műveit, míg magyar irodalom lesz. Ha az ő példája a' tehetőt áldozatra, az író munkára, minden hazafit kötelmei' tiszta tudatára hevítendi: úgy, és akkor, Uraim, a' gyásznak e' napját vigasz váltandja fel, 's e' földi életen túl is felettünk örökdő lelkében kifejezhetetlen örömmel e' szellemi hang fog megzendülni: Nem hiában éltem!

PEST.

Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

—
1855.